

2015 | 3

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *ANTONIO ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO*
A SPANYOL MONARCHIA EURÓPÁBAN
(1665–1715)
- *DOBSZAY TAMÁS*
A ZALAI KÉPVISELŐK, 1861–1875
- *BAGDI RÓBERT–DEMETER GÁBOR*
SÁTORALJAÚJHELY MIGRÁNS ÉS HELYI
TÁRSADALMA 1869-BEN
- *SOÓS ISTVÁN*
SZALAY LÁSZLÓ, A MAGYAR
TUDÓS TÁRSASÁG TITKÁRA
- *MAJOROSSY JUDIT*
POZSONY KÖZÉPKORI IGAZGATÁSÁNAK
VÁZLATOS TÖRTÉNETE
- *PÓK ATTILA*
A MARXIZMUS A POSZTKOMMUNISTA
KÖZÉP-EURÓPAI TÖRTÉNETÍRÁSOKBAN

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 3. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Antonio Álvarez-Ossorio Alvarinho: Megőrzés és öröklés között: a spanyol monarchia Európában (1665–1715)	351
Dobszay Tamás: A zalai képviselők, 1861–1875	363
Bagdi Róbert–Demeter Gábor: Sátoraljaújhely migráns és helyi társadalma az 1869. évi népszámlálás alapján	381
Soós István: Szalay László, a Magyar Tudós Társaság titkára	411

MŰHELY

Majorossy Judit: Egy határ menti szabad királyi város középkori igazgatásának vázlatos története (Tanulmány egy készülő pozsonyi archontológiai kötet elé)	441
Pók Attila: A marxizmus a posztkommunista közép-európai történetírásokban	471

INTÉZETI ÉLET

Weisz Boglárka: A magyar gazdaság mozgatórugói a középkorban. Az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport programja	487
--	-----

VITA

Mészáros Tamás: Priskos, Attila és Szilágyi János – Bárány Attila–Szebelédi Zsolt–Grób László: Válasz Mészáros Tamás Priskos-recenziójára – Mészáros Tamás: Válasz a válaszra	507
--	-----

ANTONIO ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO

Megőrzés és öröklés között: a spanyol monarchia Európában (1665–1715)*

A spanyol örökösödési háború mélyreható változásokat hozott azoknak a családoknak az életében, amelyek fontos pozíciókat töltöttek be a spanyol monarchia kormányzatában. A háború átalakította a spanyol uralkodó fennhatósága alatt álló területek igazgatását. Tanulmányunk arra a kérdésre keresi a választ, hogy az örökösödési küzdelem milyen hatást gyakorolt a monarchia európai területeinek kormányzatára.

Az 1700-as esztendő korszakhatárt jelent a spanyol monarchia újkori kormányzatának történetében. Egészen a legutóbbi időkig alig vagy csak kevésbé tanulmányozták II. Károly monarchiáját, és ez megnehezítette, hogy a spanyol monarchia európai területein élő társadalmak átalakulását összehasonlító keretek között vizsgáljuk.

A francia herceg, V. Fülöp trónra lépése új kormányzati stílust hozott magával: megerősödött a központi igazgatás, az aragón korona kiváltságait visszaszorították, alkotmányos jogait megnyirbálták. Ez jelentősen különbözött az előző időszak elveitől, melyeket néhány történeti iskola az új területi kiváltságokkal és az udvari arisztokrácia fölényével azonosított. A francia történészek különösen élen jártak ebben, és az előző kormányzattal való szakításként értelmezték V. Fülöp uralmát. Kiemelték a francia példa fontosságát, azonban kevés figyelmet fordítottak arra, hogy az állítólagos új korszakot összehasonlítsák a régivel, igaz, a spanyol történészek sem könnyítették meg a dolgukat, hiszen ők sem végeztek ilyen elemzést.¹

Összehasonlító szempontból célszerű széles időszámban elemezni a változás és a folytonosság folyamatait: az udvari kormányzat alakulásában és az európai területek kormányzatában; az arisztokrácia IV. Fülöp uralmának utolsó éveiben jelentkező kegyenckrízisétől az V. Fülöp udvara által kezdeményezett politikai gyakor-

* Jelen tanulmány az alábbi projektek keretében valósult meg: Dirección General de Investigación del Ministerio de Economía y Competitividad „Gobierno de corte y sociedad política: continuidad y cambio en el gobierno de la Monarquía de España en Europa en torno a la Guerra de Sucesión (1665–1725)” (ref. HAR2012-31189), valamint „Die Kunst der guten Regierung in der spanischen Monarchie” (Projekt 57050251) a Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) finanszírozásában.

1 Erről áttekintést ad: *Antonio Niño Rodríguez*: *Cultura y diplomacia: los hispanistas franceses y España, de 1875 a 1931*. CSIC, Madrid, 1988., valamint *José Manuel de Bernardo Ares* és *María Victoria López-Cordón Cortezo* tanulmányai az alábbi kötetben: *La historia moderna de España y el hispanismo francés*. Szerk. Francisco García González. Marcial Pons, Madrid, 2009. 220–266.

latig; a madridi udvarban vagy Habsburg Károly barcelonai és bécsi udvarában megjelenő politikai gyakorlatig. A két uralkodó között, akik mindketten a katolikus korona jogos örökösének tartották magukat, az örökösödési harcnak az 1725-ös bécsi egyezmény vetett véget.

II. Károly hagyatéka

1700. november 1-jének délutánján elhunyt a katolikus monarchia megtestesítője, II. Károly.² Erkölcsei nagysága arra volt hivatva, hogy újjászületve fennmaradjon a spanyol korona valamelyik ifjú, Bourbon vagy Habsburg követelőjének a képében. A Romeyn de Hooghe által készített, II. Károly allegóriáját ábrázoló metszeten elég volt kitörölni az uralkodó arcát ahhoz, hogy helyettesíteni lehessen az új herceg arcképével.³ A metszeten a spanyol király az üdvözültek seregét szemléli egy földgömb előtt, melyen országai látszanak. Herkules hőstettei és a tengeri uralom jelképei keretezik a jelenetet, ahol a király mellett a spanyol monarchia is megjelenik: az alak kezére egy szemet rajzoltak mintegy az uralkodói körültekintés és a kormányzati liberalizmus erényének metaforájaként.

A király fejének a helyettesítése a római császárszobroknál megfigyelhető gyakorlatra emlékeztet. A 18. század utolsó éveiben Milánóban is kicserélték II. Fülöp szobrának a fejét Brutus arcmására. Mi lehet a metaforikus kapcsolat az örökölt test és az új fej között? A főnek, amelynek mása megkoronázza az uralkodó szobrát, újra kell rendeznie az országok kormányzati rendszerét azért, hogy megerősítse trónját. Az új uralkodónak, akár V. Fülöp, akár III. Károly lesz az, meg kellett találnia a helyét abban a politikai örökségben, amely mindaddig biztosította a monarchia területeinek megtartását.⁴ De melyek voltak a spanyol monarchia európai kormányzatának pillérei az örökösödés előtt?

2 A kialakult helyzetről: *Luis Antonio Ribot García*: Orígenes políticos del testamento de Carlos II. La gestación del cambio dinástico en España. Real Academia de la Historia, Madrid, 2010.

3 *John Landwehr*: Romeyn de Hooghe, the etcher: contemporary portrayal of Europe, 1662–1707. Sijthoff, Leiden, 1973. 235–237. A metszeten ábrázolt változások politikai kontextusával kapcsolatban vö. *Antonio Álvarez-Ossorio Alvariño*: Virtud Coronada: Carlos II y la piedad de la Casa de Austria. In: Política, religión e inquisición en la España moderna. Szerk. Pablo Fernández Albaladejo–José Martínez Millán–Virgilio Pinto Crespo. UAM, Madrid, 1996. 53. Az említett kép használatáról: *Fernando Bouza*: Por no usarse. Sobre uso, circulación y mercado de imágenes políticas en la alta Edad Moderna. In: La historia imaginada. Construcciones visuales del pasado en la Edad Moderna. Szerk. Joan Lluís Palos–Diana Carrió-Invernizzi. Centro de Estudios Europa Hispánica, Madrid, 2008. 57.

4 *Christopher Storrs*: The Resilience of the Spanish Monarchy, 1665–1700. Oxford University Press, Oxford, 2006.

Az udvari kormány

A király végrendelete jól tükrözi a monarchia addigi struktúráját, akár az udvarról, akár a királyság kormányzatáról van szó. Ami az udvar rendszerét illeti, II. Károly azt javasolta örökösének, hogy tartsa meg a tanácsok és bíróságok addigi rendszerét, mivel az eltérő jellegű királyságok kormányzatának ezek a leghasznosabb biztosítékai. A záradékban, mely megalkotta a kormánygyűlést (*junta de gobierno*) és segítette az özvegy királynét, dicsőítette az arisztokrácia politikai szerepét. Meg kell tartani a „nemesség jelentős képviselését királyságaimban, elődeim általi elismertsége és megbecsültsége miatt, és az a kívánságom, hogy ez a nagyra becsült testület főszerepet kapjon minden királyságom irányításában”.⁵ A főnemesség nemcsak a közigazgatásban rendelkezett befolyással, hanem a királyi udvartartás (*las casas reales*) adminisztrációjában is. A végrendelet leszögezte a királyi udvari (*casa real*) rendszer fenntartásának előnyeit, és a főbb tisztségeket a monarchia hierarchiájának élén álló főnemesség részére tartotta fenn. A királyi ház három vezető tisztsége a három legfontosabb méltóság is volt egyben. A főudvarmesteri, a főajtónállói (*sumiller de corps*) és a főlovási tisztségek lehetővé tették Spanyolország grandjai számára, hogy mindennapos közelségben maradjanak a király személyéhez. I. Károly udvarában az udvari nemesek pozíciója jelentős részben arra szolgált, hogy e nemesek az uralkodó kegyébe férközzenek és elnyerjék a király bizalmát.

Spanyolország grandjainak a kormányzat irányításában betöltött domináns szerepét azonban több csoport is megkérdőjelezte. Ők úgy találták, hogy az arisztokrácia politikai főszerepe elhomályosítja az uralkodói tekintélyt, és korlátozza a korona politikai egyensúlyteremtő képességét. A jogász Juan Alfonso Lancina szerint „a grandok ambíciója a monarchia régi szerencsétlensége: a mágnások – emlékezve azokra a régi királyokra, akiknek segítettek kiűzni Spanyolországból a mórokat – inkább társként tekintenek rájuk, semmint királyukra, meg akarják osztani velük a birodalmat, hogy az övéik legyenek a királyi bevételek, és azt akarják, hogy a királynak ne maradjon más, csupán a neve”.⁶

Arisztokrácia, királyi ház, tanácsok. Ezeknek az elemeknek a kombinációjából rajzolódik ki II. Károly udvarának néhány alapvető jellegzetessége. Volt azonban mellettük néhány más szerv is, mint például a királyi titkárság (*secretaría del despacho universal*), melynek hivatala épp II. Károly alatt erősödött meg, és a királyi testőrség, melyet szintén alatta hoztak létre.

A 16–17. században a spanyol Habsburgok udvarában küzdelem folyt a kormányzat irányításáért a főnemesek, a jogászok és a titkárok között. A kard, a tóga és a toll egymáshoz való viszonyát a palotában élők közti egyensúly határozta meg. A jogászok képezték a királyság kormányzati csatornáit alkotó különleges (*consejo específico*) és területi tanácsok (*consejos territoriales*) tevékenységének

5 Testamento de Carlos II. Kiad. Antonio Domínguez Ortiz. Ed. Nacional, Madrid, 1982. 127., cláusula 30.

6 Bibliothèque Nationale de France (= BNF), Baluze, 228. fol. 17r.

tengelyét. A titkárok királyi kegynek köszönhetően kerültek állásukba, és köztük gyakran szerény származásúak is a hatalom csúcsaira emelkedtek. A titkárok szerepe és befolyásuk mértéke az udvarban általában jelezte a királyi hatalom szilárdságának mértékét a testületekkel szemben. A titkárok befolyásának csökkenése a 16. század végén a „kard felemelkedésének”, azaz az arisztokrácia megerősödő befolyásának eredményeképpen következett be. A kard, a tóga és a toll nem elszigetelt vagy következetesen szemben álló elemek voltak, melyek harcban álltak egymással a mindennapi kormányzatban. A jogot végzett hatalomgyakorlók és a nagykollégiumok tagjai elsősorban a városi oligarchiából, illetve a középnemesesgből származtak. A titkárok sikerének a csúcsa nemesi titulusok elnyerése volt.⁷

Luis de Haro 1661-es halála után IV. Fülöp (1621–1665) kegyenc nélkül kormányzott. Amikor a király 1665-ben meghalt, a régens királyné, Habsburg Mária Anna (1634–1696) megpróbálta fenntartani ezt a rendszert: kiemelt szerepet tartott fenn olyan embereknek, akik nem voltak spanyol grandok, mint például az osztrák jezsuita Everardo Nithard (Johann Eberhard Graf Neidhardt) vagy Fernando Valenzuela márki. A kegyencarisztokrácia visszaszorulásának éveiben megszilárdult az általános királyi titkárság (*secretaría del despacho universal*) szerepe. A titkárság közvetítő szerepet játszott a kormányzati hivatalok és a tanácsok között.⁸ A régenség idejében olyan hatalmi rendszer alakult ki, mely a hivatali titkárságok előtérbe állításával és a királyi testőrség 1669-es megalkotásával megerősítette a királyi végrehajtó hatalmat, ugyanakkor fenntartotta a tanácsok befolyását a monarchia kormányzatában. A madridi katonai beavatkozás után – 1677 januárjában IV. Fülöp törvénytelen fia, Don Juan José de Austria egészen 1679-ben bekövetkezett haláláig megszerezte a hatalmat – az elégedetlen grandok kikényszerítették a királyi testőrség megszüntetését. Az évszázad utolsó két évtizedében a spanyol grandok átvették a politikai kormányzat irányítását a királyi udvartartás vezetésétől. Az arisztokrácia kisajátította a tanácsok többségének vezetését, ugyanakkor megnövelte a nemesi tanácsosok (*consejeros de capa y espada*) számát a bíróságokban.

A királyságok kormányzata

Az új udvari rendszer összekapcsolódott a királyságok kormányzatával. Végrendeletében II. Károly megismételte atyai figyelmeztetéseit, és újfent hangsúlyozta, hogy „örizzék meg királyságaim törvényeit és előjogait, minden kormányzat tekintse azokat természetesnek, el nem térve ettől semmi szín alatt, mivel ezeknek a királyságoknak joguk van ehhez, és ellenkező esetben súlyos következmények merülhetnek fel.” Így hát tisztelték a régi rendszert és az előjogokat mint a királyságok kormány-

7 Erre a folyamatra kitérek alábbi tanulmányomban: *Antonio Álvarez-Ossorio Alvariño*: Las esferas de la corte: príncipe, nobleza y mudanza en la jerarquía en la monarquía de España. *Annali di Storia moderna e contemporanea* 8. (2002) 47–110.

8 Az általános királyi titkárság (*secretaría del despacho universal*) titkárai közül II. Károly uralkodása idejéből politikai pályájuk jelentősége miatt Mejorada márki, Jerónimo de Eguía és Manuel Francisco de Lira emelhetők ki.

zásának alapvető pilléreit. A II. Károly király korának új előjogairól folyó historiográfiai vitán túlmutatva meg kell említeni, hogy az előjogok megerősödése az olyan királyságban, mint Aragónia, együtt létezett a *nueva planta* („új rendszer”) kibontakozásával. Egy közösség kollektív megvádolása a felségsértés (*laesa maiestatis*) vétésével jogi alapot képezett arra, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben elveszítse privilégiumait. A 17. század második felében így járt Solsona és Gent városa, Franche-Comté, illetve a messinai háború után Szicília keleti városai. Az egyes királyságok előjogainak tiszteletben tartását hangsúlyozó retorika összeegyeztethető volt a *nueva planta* kísérleteivel az európai tartományokban.⁹

Az udvar és a provinciák kapcsolatában más lényeges folyamatok is lezajlottak. Az előljárásságok és egyéb főbb hivatali tisztségek megvásárolhatósága a milánói államból és a nápolyi királyságból indult 1673-ban, és az évszázad utolsó évtizedeire áterjedt az amerikai gyarmatokra és Spanyolországra.¹⁰ A hivatalvásárlás megváltoztatta a kapcsolatot az udvar és a helyi oligarchia között: módosította a *cursus honorum* jelentését a királyságok bíróságain, és megkönnyítette az új családok felemelkedését miniszteri helyekre, címekre és uradalmakra. A felsőbb pozíciók megvásárolhatósága Milánóban kezdődött a *quaestor* és a kincstári ügyvéd címének eladásával az államkincstári bíróságokon vagy az általános hivatali titkárságokon, és egészen a szenátusig terjedt. A nápolyi királyságban a leszámítoló kamara (*la cámara de la sumaria*) miniszteri helyeit, valamint Santa Clara tanácsának hivatalait bocsátották áruba, az amerikai bíróságokon pedig a bírósági tanácsosok (*oidor*) hivatalait idegenítették el. Ezeknek a hivataloknak az árusítása nagyrészt a királyi udvarban történt. II. Károly uralma alatt a hivatalvásárlás rendszere áterjedt az itáliai és amerikai területekről egészen a kasztíliai koronára.

II. Károly idején a monarchia legitimitációja a katolikus hit európai eretnekségekkel szembeni védelmének gondviselészerű küldetésén és az újvilági evangelizáció alapult, noha a *pietas Austriaca* dicsőítését össze kellett egyeztetni a katolikus monarchia kálvinista fejedelmekkel, például Orániai Vilmostal kötött diplomáciai szövetségeivel. A katolikus uralkodónak egyre inkább össze kellett kapcsolnia az alattvalói körében folytatott hitvédelmi tevékenységet a kereskedelem fejlesztésével is, amely lehetővé tette a királyságok gazdagságának helyreállítását. A manufaktúrák segítésének az volt a célja, hogy biztosítsa az alattvalók vagyoni gyarapodását és boldogságát, valamint növelje a királyi kincstár bevételeit, és finanszírozza a katonai kiadásokat. II. Károly alatt a kereskedelmi kamarák (junták) a monarchia főbb városaiban és királyságaiban folytatták tevékenységüket.¹¹

9 Erről ld. tanulmányomat: Neoforalismo y Nueva Planta. El gobierno provincial de la monarquía de Carlos II en Europa. In: Calderón de la Barca y la España del Barroco. Szerk. José Alcalá-Zamora–Ernest Belenguier Cebrià. I. Sociedad Estatal España Nuevo Milenio–Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2001. 1061–1089.

10 Erre ld.: Antonio Álvarez-Ossorio: La República de las Parentelas: el Estado de Milán en la monarquía de Carlos II. Gianluigi Arcari, Mantua, 2002.

11 Rubén Pérez Pérez-Olivares: El hechizo del mercantilismo: Carlos II y la Junta de Comercio (1679–1707). Servicio de Publicaciones de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 2006.

Az örökösödési háború hatása V. Fülöp kormányzására

Milyen értelemben szolgálhatott modellként II. Károly monarchiája örökösei számára? V. Fülöp és III. Károly miniszterei számára II. Károly kormányzása nem volt tökéletes példa, sem követhető archetípus. Mint az a Habsburg-dinasztia esetében korábbi uralmuk idején már megtörtént, minden új uralkodó és bizalmi környezete – többé-kevésbé diszkrétén – kétségbe vonta az addigi uralkodási módszereket és új rendet vezetett be. Ehhez pedig azt a retorikát használták, hogy visszaállítják az idő múlásával megromlott erényes politikát, vagy hogy olyan reformokat hoznak, melyek lehetővé teszik a monarchia épségének visszaállítását.

Az 1700-as uralkodóváltással új helyzet állt elő. A megüresedett trón örökléséhez kapcsolódó legitimitációs kényszer azt eredményezte, hogy egyszerre kellett eltávolodni a népszerűtlen vagy káros intézkedésektől, és nyilvánosan magasztalni a korona folytonosságát. V. Fülöp miniszterei arra utasították az alkirályokat, hogy úgy állítsák be az öröklést, mint amely „apáról fiúra” szállott.¹² Az öröklés természetes folyamatnak kellett hogy tűnjön mindenféle mesterkélttség árnyéka nélkül, emiatt az új uralkodó kormányzati stílusában megfelelő mértékben kellett megjelenniük a régi rend elemeinek, ezek ugyanis bizalmat keltettek az előkelők között, előre jelezve az új monarchia alapelveit.

Az örökösödési háború alatt V. Fülöp kormánya jelentős változásokon ment át olyan kulcsfontosságú területeken, mint a spanyol grandok politikai szerepe a monarchia irányításában, a tanácsok funkciója és a királyi udvartartás szerkezete.¹³ Ellentétben a viszonylag keveset úton levő II. Károllyal, V. Fülöp itáliai utazással kezdte uralkodását. A király úgy jelent meg, mint a Bourbon Mars – ezzel nagypapját, XIV. Lajost utánozta –, amikor 1702-ben felbukkant az itáliai hadszíntéren.¹⁴ Mindezzel együtt e kezdeti szakaszban megmaradt a régi udvari bíróságok rendszere és megpróbálták biztosítani a főbb spanyol arisztokrata családok hűségét. A háború előrehaladtával a kasztíliai admirális csapatainak 1702-es átállása és a szövetséges sereg 1706-os madridi betörése után a király környezetében megnőtt a spanyol grandok és tanácsok iránti bizalmatlanság. Az Ursinos hercegnőhöz (Marie-Anne de La Trémoille) és Jean Orryhoz, V. Fülöp miniszteréhez hasonló francia tanácsosoknak a kormányzatban betöltött szerepe egybeesett a tanácsok hanyatlásával, egyes családok kegyvesztésével, a hivatali titkárságok fénykorával és a királyi testőrség irányításának átszervezésével.¹⁵

12 Archivo Histórico Nacional (Madrid), Estado, legajo 1950.

13 Új perspektívából és aktualizált könyvesszettel: *Joaquim Albareda Salvadó*: La guerra de Sucesión de España (1700–1714). Crítica, Barcelona, 2010.

14 V. Fülöp személyéről itáliai területeken tett útja során: *Antonio Álvarez-Ossorio*: Felipe V en Italia: el estado de Milán bajo la Casa de Borbón. In: Felipe V y su tiempo: congreso internacional. I. Szerk. Eliseo Serrano Martín. Institución „Fernando el Católico”, Zaragoza, 2004. 775–842.

15 *Anne Dubet*: Un estadista francés en la España de los Borbones. Juan Orry y las primeras reformas de Felipe V (1701–1706). Biblioteca Nueva, Madrid, 2008. és *Guillaume Hanotin*: Jean Orry. Un homme des finances royales entre France et Espagne (1701–1705). Universidad de Córdoba Servicio de Publicaciones–CajaSur, Córdoba, 2009.

Az általános titkárság (*secretaría del despacho universal*) hivatala bázisán, mely II. Károly idején olyan aktív volt, hogy 1703-ban két titkárságra bomlott,¹⁶ 1714 és 1721 között létrejött az állami hivatalok öt titkársága: a hadi, a tengerészeti és amerikai, az állami, az igazságügyi és a gazdasági titkárság.¹⁷ V. Fülöp uralkodása alatt és az évszázad hátralévő részében a titkárságok váltak a kormányzat tengelyévé. A hidalgók és a középnemesek soraiból toborzott írnokok kiszorították az arisztokráciát és a nagy családokat, melyek az előző században még kezükben tartották a politikai hatalmat, és rendelkeztek a királyi előjogok felett. A spanyol grandok háttérbe szorulása az udvari kormányzatban egybeesett a tanácsok rendszerének leépülésével, pedig a 16–17. században ez volt a jogászok hatalmának színtere. A németalföldi és aragón tanács megszüntetése után megkezdődött az itáliai tanács lassú agóniája, az állami tanács hanyatlása, valamint a kasztíliai, a gazdasági és a hadi tanácsok megreformálása.¹⁸

Az állami és hivatali titkárságok jelentőségének megnövekedése azt jelentette, hogy a királyi hatalom fölébe kerekedett a monarchia politikai hivatalrendszerének. Az udvari kormányzat végrehajtó jellege a régi, ceremóniális testőrség helyébe lépő királyi testőrség (Corps) megalakulásával szilárdult meg. 1702 és 1707 között újjászervezték az őrséget: két gyalogsági őrezredet és egy alabárdos őrséget alkottak meg.¹⁹ Egy hasonló fegyveres testületnek már volt előzménye Madridban, az 1669-ben Chamberga néven létrehozott királyi testőrség, melyet 1677-ben töröltek el, miután a grandok egy csoportja fellázadt a király ellen. A Chamberga csaknem kétezer taggal rendelkezett, és lehetővé tette a régens királyné és az ural-

16 *Concepción de Castro Monsalve*: Las primeras reformas institucionales de Felipe V: el marqués de Canales, 1703–1704. Cuadernos dieciochistas 1. (2000) 155–183. és *Uő*: A la sombra de Felipe V. José de Grimaldo, ministro responsable (1703–1726). Marcial Pons, Madrid, 2004.

17 *José Antonio Escudero*: Los orígenes del consejo de ministros en España. La Junta Suprema de Estado. I. Ed. Nacional, Madrid, 1979. 31–108.

18 Néhány tanács elnyomásáról, háttérbe szorításáról vagy átalakításáról: *Francisco Andújar Castillo*: Consejo y consejeros de Guerra en el siglo XVIII. Universidad de Granada, Granada, 1996.; *Luis María García-Badell Arias*: Felipe V, la Nobleza Española y el Consejo de Castilla. Cuadernos de Historia del Derecho 12. (2005) 125–149.; *Alicia Esteban Estringana*: Preludio de una pérdida territorial. La supresión del Consejo Supremo de Flandes a comienzos del reinado de Felipe V. In: La pérdida de Europa. La guerra de Sucesión por la monarquía de España. Szerk. Antonio Álvarez-Ossorio Alvariano–Bernardo José García García–Virginia León Sanz. Fundación Carlos de Amberes–Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, Madrid, 2007. 335–378., valamint *Antonio Álvarez-Ossorio Alvariano*: De la plenitud territorial a una prolongada agonía: el Consejo de Italia durante el reinado de Felipe V. In: Famiglie, Nazioni e Monarchia. Il sistema europeo nella Guerra di Successione. Cheiron 38–39. (2003) 305–385.

19 *Yves Bottineau*: El arte cortesano en la España de Felipe V (1700–1746). Fundación Universitaria Española, Madrid, 1986. (az eredeti, francia nyelvű kiadás: Bordeaux, 1962.) 200–206.; *Francisco Andújar Castillo*: Élités de poder militar: las guardias reales en el siglo XVIII. In: La pluma, la mitra y la espada. Estudios de historia institucional en la edad moderna. Szerk. Juan Luis Castellano Castellano–Jean-Pierre Dedieu–María Victoria López-Cordón. Marcial Pons, Madrid, 2000. 65–69., valamint jelentős újabb eredményekkel: *Thomas Glesener*: La Garde du Roi. Pouvoirs, élites et nations dans la monarchie hispanique (1700–1823) c., a liège-i és a Toulouse II–Le Mirail egyetemeken 2007-ben megvédett doktori értekezését (I. 81–136.).

kode számára, hogy bizton támaszkodhasson a testőrség kapitányi tisztségeit beöltő arisztokrata csoportra.

1697-ben ismét megkíséreltek létrehozni egy hatékony és ütőképes királyi őrséget. Azzal a céllal, hogy megerősítse udvari pozícióját, 1697 novemberében Kasztília admirálisa támogatta a királyi őrség létrehozását. A milánói kormányzó, Vaudémont herceg úgy fogalmazott, ezek a csapatok a király becsületének védőbástyái lettek.²⁰ A csapat tábornoki címét György hessen-darmstadt hercegnek (1669–1705) adományozták, aki ekkor a királyné pártjával állt kapcsolatban, miközben az altábornagy Urs gróf volt, akit a kasztíliai admirális emberének tartottak. A csapat felállítása élénk vitát váltott ki az udvarban, olyannyira, hogy egyes arisztokraták és tanácsosok nyilvánosan szót emeltek átalakításáért. A csapatot átvezényelték a toledói udvarba, bár ellenzői folytatták a tiltakozásukat egészen 1698 augusztusáig, amikor is elérték a feloszlását.

A grandok a testőrséget fenyegetésnek tekintették politikai hatalmukra nézve. A Corps megalakulása a 18. század első éveiben felszínre hozta a monarchia végrehajtó hatalmi kormányzásának lehetőségét a testületek szerepének rovására. A királyi udvartartásban 1701-ben és 1707-ben bevezetett *nueva planta* azt a célt szolgálta, hogy visszaszorítsák a költségeket, továbbá rögzítsék az állások és a fizetések rendszerét.²¹

V. Fülöp uralkodásának első éveiben királtságainak kormányzati stílusa folytonosságot mutatott az előző periódussal, azzal, hogy fenntartották a miniszteri és hivatali állások megvásárolhatóságát.²² Az intendánsok növekvő szerepének szintén volt előzménye II. Károly uralkodásának utolsó éveiben.²³ Az aragón korona területein a legfőbb újdonság a *nueva planta* bevezetése volt.²⁴ Meg kell azonban említeni, hogy a *nueva planta* 1679-es kelet-szicíliai bevezetése szorosan összekapcsolódott a kereskedelem elősegítésével, főként a messinai szabadkikötő tervével. *Nueva planta* és a kereskedelem segítése: ezt a receptet alkalmazták az aragón királtságra is, ott az új dinasztia idején.

20 BNF Collection des Provinces de France, Lorraine 817. fol. 73–77.

21 La herencia de Borgoña. La hacienda de las Reales Casas durante el reinado de Felipe V. Szerk. Carlos Gómez-Centurión Jiménez–Juan A. Sánchez Belén. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1998. 28–60. és *Carlos Gómez-Centurión Jiménez*: Etiqueta y ceremonial palatino durante el reinado de Felipe V: el reglamento de entradas de 1709 y el acceso a la persona del rey. Hispania. Revista española de historia 56. (1996) 965–1005.

22 *Antonio Álvarez-Ossorio*: La venta del ministerio en el reino de Nápoles durante los reinados de Carlos II y Felipe V. *Chronica Nova* 33. (2007) 57–94. A hivatalok megvásárolhatóságának V. Fülöp korában történt növekedéséről: *Francisco Andújar Castillo*: Necesidad y venalidad. España e Indias, 1704–1711. Centro de estudios políticos y constitucionales, Madrid, 2008.

23 *Fabrice Abbad* és *Didier Ozanam*: Les intendants espagnols du XVIIIe siècle. Casa de Velázquez, Madrid, 1992. 5–16.

24 *Enrique Giménez López*: Gobernar con una misma ley. Sobre la Nueva Planta borbónica en Valencia. Universidad de Alicante, Alicante, 1999.; *Pere Molas Ribalta*: La audiencia borbónica del reino de Valencia (1707–1834). Universidad de Alicante, Alicante, 1999., valamint *Jean-Pierre Dedieu*: La Nueva Planta en su contexto. Las reformas del aparato del Estado en el reinado de Felipe V. *Manuscripts. Revista d'Història Moderna* 18. (2000) 113–139.

VI. Károly kormányzása a spanyol monarchia európai országaiban

A spanyol monarchia II. Károly alatti kormányzati berendezkedése politikai kísérletezés alapjaként szolgált az európai uralkodók számára a 18. század első évtizedeiben. Az itáliai tanácsot másolta le Barcelonában Károly főherceg, a Savoyai-ház pedig Szicíliát a *Supremo Consiglio di Sicilia* (Legfelsőbb Szicíliai Tanács) által irányította.²⁵ III. Károly miniszterei is számon tartották Barcelonában Habsburg Mária Anna régensségének modelljét a király távolléte idején.

Azzal a céllal, hogy kiemeljék a spanyol trón Habsburg folytonosságát, III. Károly udvari kormánya Barcelonában követte a korábbi uralom főbb jellegzetességeit.²⁶ A tanácsok és kamarák (junták) felállítása, a titkárságok és a grandok királyi házban betöltött szerepe megerősítette azt a propagandisztikus igyekezetet, hogy hasonlónak tegyék a két Károly működését.²⁷ 1707 és 1708 között a milánói állam és a nápolyi királyság a Habsburg-ház fennhatósága alá került. Bár névlegesen kinyilvánították III. Károly uralmát, a valóságban I. József császári udvara hozta meg a döntést a főbb ügyekben. Noha néhány Habsburg-párti miniszter dicsőítette III. Károlyt az előjogok tiszteletben tartása miatt, a területi előjogoknak ez a képe nem egyezett sem a háborús időkben folytatott napi hatalmi gyakorlattal, sem a kasztíliai korona területeit illető tervek némelyikével.

1711-ben, amint VI. Károly elnyerte a császári méltóságot, megszervezte a spanyol monarchia európai provinciáinak a kormányzását. A spanyol legfelsőbb tanács kialakítása az itáliai tanács mintáját idézte, a titkárság Rialp márki általi fejlesztése párhuzamban állt a II. Károly alatti általános hivatali titkárságokkal. A Habsburg-pártot követő grandok és főnemesség magas pozíciókat kaptak jutalmul. Az itáliai tartományokban a miniszteri és hivatali tisztségek megvásárolhatósága VI. Károly idején fennmaradt, mi több, tovább növekedett. A kereskedelem fejlesztése a császári kormányzás jellegzetességévé vált Spanyol-Németalföld és Itália esetében is.²⁸

A monarchia a háborúban: tervek és miniszterek váltakozása

A kiemelkedő arisztokraták, miniszterek és titkárok jelenléte Károly főherceg környezetében lehetővé tette, hogy az udvarban és a királyságok kormányzatában megjelenjék a II. Károly uralmával fennálló folytonosság.²⁹ Ebből a szempontból

25 *Camillo Giardina*: Il Supremo Consiglio d'Italia. R. Accademia di Scienze, Lettere e Belle Arti, Palermo, 1934. 123.

26 *Virginia León Sanz*: Carlos VI. El emperador que no pudo ser rey de España. Aguilar, Madrid, 2003. 221–288.

27 *Uő*: El reinado del archiduque Carlos en España: la continuidad de un programa dinástico de gobierno. Manuscrits 18. (2000) 41–62.

28 A kereskedelem fellendítéséről: *W. O'Reilly*: Lost Chances of the House of Habsburg. Austrian History Yearbook 40. (2009) 53–70., kül. 62–65.

29 A száműzöttekről (ausztricitákról) ld. többek között: *Agustí Alcoberro*: L'exili austriacista (1713–1747). I–II. Fundació Noguera, Barcelona, 2002. és *Amparo Felipe Orts*: El conde de Cer-

különösen jelentős volt a kasztíliai admirális szerepe, kinek emberei nagyrészt III. Károly szolgálatába léptek.³⁰ Kiemelkedik közülük Corzana márki, Francesco Moles, a nápolyi jogász, és titkára, Juan Antonio Romeo y Anderaz.³¹ Károly barcelonai letelepedése és a szövetséges sereg madridi bevonulása elősegítette az Oropesa grófhoz hasonló személyek megnyerését, akik korábban szerepet játszottak II. Károly kormányában. A háború utolsó fázisa és a Habsburg uralom itáliai megszilárdulása elősegítette, hogy még azok a lombard régensek és nápolyi tanácsosok is, akik kezdetben hűnek mutatkoztak V. Fülöphöz – mint Giovanni Battista Belcredi vagy Vincenzo de Miro – VI. Károly szolgálatában folytassák karrierjüket.

Amint V. Fülöp megszerezte a spanyol trónt, és elismerték a monarchia törvényes uralkodójának, azonnal számíthatott az előző kormányzat tapasztalt minisztereire politikai terveinek megvalósításában. A *nueva planta* katalóniai kialakításában döntőnek bizonyult két miniszter, akik karrierjüket az itáliai provinciákban kezdték: a katalán Francesc Ametller és a milánói José Patiño. Ametller részletesen ismerte a *nueva planta* megszilárdításának folyamatát Szicília keleti részén, mivel *consultori* posztot töltött be a szicíliai királyságban. A José Patiño által Itália északi részén betöltött pozíciók jóval szerényebbek voltak.

Barcelonai tartózkodása idején a későbbi császár, VI. Károly találkozott II. Károly politikai örökségével is. Ez a tapasztalat különböző területeken nyilvánult meg. A 17. század második felében az aranygyapjas rend adományozása a spanyol uralkodó elsődleges eszközévé vált a Német-római Birodalom és Közép-Európa területén.³² II. Károly bécsi követei, mint Borgomanero márki (bécsi spanyol követ 1681–1695 között), működésük során rendszerint mozgásterük bővítésére használták fel az aranygyapjas rend odaítéltetését. A 17. század végén a rend tagjaivá váltak előkelő itáliai, ausztriai, cseh és magyar főnemesi családok is. Miután a spanyol örökösödési háború után az aranygyapjas rend egy Habsburg és egy Bourbon ágra vált szét, addigi tagjai politikai hovatartozásuknak megfelelően a rend különböző ágaihoz csatlakoztak.

Károly Barcelonában megbizonyosodhatott a kereskedelmi társaság (*junta de comercio*) hatékonyságáról. A legkiemelkedőbb Habsburg-párti személyek közé tartozott Feliu de Penya, aki azt vallotta, hogy a spanyol monarchiát a kereskedelem élénkítésével kell megerősíteni. Ezt az elképzelést magáévá tette Károly, amikor az ostendei és földközi-tengeri kereskedelmi társaságok fejlesztése mellett döntött.³³

velló y el Consejo de Italia. Escritos políticos en el exilio austracista (1724–1746). Instituto Alfonso el Magnánimo, Valencia, 2007.

30 *María Luz González Mezquita*: El Almirante de Castilla. Oposición y disidencia en la guerra de Sucesión. Consejería de Cultura y Turismo, Valladolid, 2008. és *Antonio Álvarez-Ossorio*: Prevenir la sucesión. El príncipe de Vaudémont y la red del Almirante en Lombardía. *Estudis. Revista de Historia Moderna* 33. (2007) 61–91.

31 *José Solís Fernández*: Elementos de la administración austro-española y la administración central castellana en 1710. *Cuadernos de Historia del Derecho* (2010) 647–658.

32 *Pere Molas Ribalta*: Austria en la orden del Toisón de Oro, siglos XVI–XVII. *Pedralbes* 26. (2006) 123–151.

33 *Eva Faber*: Il ruolo dell’Austria interiore nella politica commerciale di Carlo VI. *Cheiron* 21. (1994) 161–186.

Másfelől, a spanyol örökösödési háború tapasztalatként szolgált Károly számára: megmutatta, milyen nehéz megőrizni egy ilyen kiterjedt monarchia integritását olyan helyzetben, ahol a trón öröklését bizonytalanság veszi körül. Annak érdekében, hogy VI. Károly biztosítsa, illetve megőrizze uralmát, rendezett öröklésről kellett gondoskodnia, egyetértésben országai politikai elitjével, és ehhez meg kellett szereznie az európai hatalmak elismerését is. A Pragmatica Sanctio azonban magában hordozta a spanyol monarchia feldarabolódásának veszélyét.

Az 1713. évi utrechti béke következtében VI. Károly megkapta a spanyol monarchia európai területeinek egy részét: Németalföld spanyolhú részét, Nápolyt és Szardíniát, továbbá a milánói hercegséget. Az itáliai területeket a Bécsben működő, úgynevezett legfelsőbb spanyol tanács kormányozta. Ezeknek a területeknek az igazgatása feszültséget keltett VI. Károly monarchiájában a keleti és nyugati érdekek között. A közép-európai Habsburgok állandó dilemmája 1717-ben vált drámaivá. Miután V. Fülöp elfoglalta Szardíniát, kiderült, hogy a bécsi politikusok hűvös tartózkodással figyelik a Habsburg fennhatóság alatt álló itáliai területek sorsát. Milánó kormányzója, Löwenstein herceg arra számított, hogy Savoyai Jenőnek Nándorfehérvárnál a törökök felett aratott győzelme és diadalmas visszatérése energikus intézkedések kezdetét jelenti majd az udvari haditanács részéről a milánói hercegség katonai védelmének megerősítése érdekében. Ezzel szemben a legfelsőbb spanyol tanácsnak csalódással kellett tudomásul vennie Savoyai Jenő óvatos döntését, mely a katonai erőket a következő török elleni hadjárat előkészületeire fordította. 1717 novemberében a bécsi udvarban a feszültség a tetőpontjára hágott, és az itáliai miniszterek, mint Belcredi, azt panaszolták, hogy már csak az ad okot nekik a reményre, hogy VI. Károly személyes döntésével az itáliai területek megtartása mellett határozott. A spanyol tanács attól félt, hogy az itáliai hercegek kihasználják az alkalmat, és V. Fülöp csapatainak segítségével kibújnak a Habsburg-fennhatóság és a súlyos katonai kötelezettségeik alól.

Löwenstein herceg megriadt az észak-itáliai háborús hangulattól és erőforrásainak mindennemű hiányától, ezért levelet írt a spanyol tanács elnökének, amelyben sürgetően kérte azonnali lépések megtételét „ennek a domíniumnak a biztonsága és nyugalma biztosítása érdekében, melynek megőrzése nem kevésbé méltó, mint a magyarországi száműzöttek [tevékenysége]”, majd így helyesbítette utolsó szavait: „[az itáliai területek] megőrzése [legalább olyan fontos, mint] bármely magyarországi területé, amely soha nem éri el azt az értéket és jelentőséget, mint amit [Itália]”.³⁴ Azokban a hónapokban a császári udvar dilemmája tehát ez volt: Itália vagy Magyarország. Az udvarban végül Savoyai Jenő akarata érvényesült azért, hogy hosszú távú békére lehessen kényszeríteni az Oszmán Birodalmat. A döntés helyesnek bizonyult, de nem akadályozta meg a bécsi udvarban létrejövő törést, amely a következő években Savoyai Jenő politikai hanyatlásához vezetett. VI. Károlynak mérlegelnie

34 *Antonio Álvarez-Ossorio*: Milán y el legado de Felipe II. Gobernadores y corte provincial en la Lombardía de los Austrias. Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 2001. 306.

kellett kiterjedt monarchiája keleti és nyugati érdekeit. A spanyol örökség feszültséget teremtett a császár külpolitikai és katonai irányvonala között.

A madridi és a bécsi udvarokban a spanyol, az itáliai és a németalföldi kormányzást illetően II. Károly öröksége élt tovább, akár fenntartották, akár módosították, akár elutasították azt. A négyes szövetség harcai, a lengyel és az osztrák örökösödési háborúk még évtizedek múlva is ébren tartották az európai örökösödési háborúkat, míg az aacheni béke új, döntő fordulatot nem hozott az európai politikai rendszerben.

(Fordította: Marti Tibor)

ANTONIO ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO

BETWEEN CONSERVATION AND SUCCESSION: THE SPANISH MONARCHY IN EUROPE (1665–1715)

The government of the Spanish Monarchy during the reign of Charles II was a political laboratory for some European monarchs in the first decades of the 18th century. An example of this was the Council of Italy, which was replicated in Barcelona in the court of Archduke Charles (Charles III of Spain), in Turin while the House of Savoy administered the kingdom of Sicily, and in Vienna in the three Italian territories which were governed by the House of Austria.

The political system of the court of Charles II was a complex mix with different elements such as respect for the provincial constitutions and liberties, the preservation of the role of the councils, the strengthening of the secretary of the *despacho universal*, the relevant role of the high aristocracy (*grandes de España*) in the management of the government and the appearance of new paradigms such as the fostering of trade and commerce.

This political system left a profound impression on the government of the monarchy's European provinces when these territories were handed over to the House of Austria and became part of the empire of Charles VI, after the treaty of Utrecht. The propagandists for Charles VI emphasized the dynastic and legal continuity with the reign of Charles II. The political thought of the *austracistas* (the Spanish ministers who governed in Vienna and Habsburg territories) adopted some ideas from this system for the project for a new Spain.

Hence, the executive profile of the monarchy of Philip V also had precedents in the times of Charles II, for example the rise of the secretaries, the creation of the Royal Guard and the imposition of the new political system (*Nueva Planta*).

This circulation of political models was possible through the mobility of important ministers and secretaries of Charles II who later carried out their duties during the reigns of Philip V of Spain and emperor Charles VI.

CONTENTS

STUDIES

Antonio Álvarez-Ossorio Alvariño: Between Conservation and Succession: the Spanish Monarchy in Europe (1665–1715)	351
Tamás Dobszay: The MPs of Zala, 1861–1875	363
Róbert Bagdi–Gábor Demeter: The Characteristics of the Indigenous and Local Societies of Sátoraljaújhely Based on the Results of the Census in 1869	381
István Soós: László Szalay, Secretary of the Hungarian Scientific Society	411

WORKSHOP

Judit Majorossy: Sketching the Urban Administration of a Free Royal Town at the Border of the Kingdom of Hungary (Introduction to the “Archontology of Medieval Pressburg” in Process)	441
Atila Pók: Marxism in Post-Communist Central European Historical Writing	471

LIFE AT THE INSTITUTE	487
------------------------------	-----

DEBATE	507
---------------	-----

E számunk szerzői

ANTONIO ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARIÑO PhD, egy. tanár (Universidad Autónoma de Madrid) • BAGDI RÓBERT PhD, főiskolai docens (Szolnoki Főiskola) • BÁRÁNY ATTILA PhD, egy. tanár (Debreceni Egyetem) • DEMETER GÁBOR PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • DOBSZAY TAMÁS PhD, habil. egy. docens (ELTE) • MAJOROSSY JUDIT PhD, egy. adjunktus, tud. munkatárs (Universität Wien, Institut für Geschichte / Institut für Österreichische Geschichtsforschung) • MÉSZÁROS TAMÁS PhD, tud. munkatárs (Eötvös Collegium Byzantium Központ) • PÓK ATTILA, a történelemtudományok kandidátusa, tud. tanácsadó, igazgatói megbízott (MTA BTK TTI) • SOÓS ISTVÁN, a történelemtudományok kandidátusa, ny. tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • SZEBELÉDI ZSOLT, tud. segédmunkatárs (MTA–ELTE–Pázmány Péter Katolikus Egyetem Ökörtudományi Kutatócsoport) • WEISZ BOGLÁRKA PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható